

9. Kolyada, I. Rosisko-french viyna 1812 p. Ukraine: (I. Kotlyarevsky - organizer of the Cossack regiments at 1812): theoretically-methodical ambush of historical portraiture in the lessons of history of Ukraine in 9th grade / I. Kolyada // Istoriya in shkoli: science.-method. journal for readers. - 2012. - No. 10. - S. 32-36.
10. Медведєва N. Викториястання multimedia presentations with robots with figurative lessons at the lessons of history [Electronic resource]. - Access mode: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Npd/2012_3/medvede.pdf
11. Mokroguz O. Methods of capturing multimedia presentations at first-class senior pupils [Electronic resource]. - Mode of access: http://oipopp.ed.sp.net/component/option,com_metod/metodTask,metodDetails /catid, 1053 /metodId, 1164 /Itemid, 51 /
12. Pavlenko O. Vivchennya istoricheskogo postati on lessons istorii in foreign schools on the application of specialties Luї Napoleon Bonaparte [Text] / O. Pavlenko // Istoriya in idnii school. - 2015. - No. 1 2.-С. 20-23.
13. Pinchuk A. S. The technique of formulating in the knowledge of history about the historical person // News. Lugan. Nat Ped. University of Taras Shevchenko: Pedagogy of science. - 4.1 - 2006. - No. 19. - P.67-72.
14. Rabiner I. Victor Kanevsky: From Izrailevich to Ilyich and vice versa // Football from SE. - No. 39. - 1996.
15. Terno S. O. Formuvannogo methodological culture of learning from the process of history. Istoriya in schools. 2000. No. 5-6.10.
16. Tobolin V. Vivchennya i life i diyalnosti istorichnyh osib through vikoristannya diagram-portraitivyu. History in Ukrainian schools. 1999. No 1
17. Schwartz T. Chitaam face. Physiognomy: Peter; SPb .; 2010.-160s.
18. Tsyapka V. Valeriy Lobanovsky - K .: "Folio", 2010. - 100 p.
- 19.https://football24.ua/en/burjak_mozhno_pereschitat_po_palcam_ljudej_kotorye_mogli_zajti_v_komnatu_lobanovskogo_n511252/
20. https://xsport.ua/football_s/news/shevchenko-k-lobanovskomu-bylo-nechto-bolshee-chem-uvazhenie_1041483/
21. https://xsport.ua/football_s/news/rebrov-printsipy-lobanovskogo-operezhali-futbol_1041768/

УДК 373.5.091.3

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор
історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова,
Олексій Шубер
студент магістратури
історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО КОЗАЦТВО ЗАСОБАМИ ЖИВОПИСУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8 КЛАСІ

У статті розкрито використання історичного живопису, як засобу унаочнення і конкретизації на уроках історії України у 8 класі. Авторами було проаналізовано застосування історичних картин на уроках, їхнє значення у формуванні уявлень в учнів про козаків на прикладі з теми «Національно визвольної війни середини XVII ст.». Подано методичні прийоми організації навчальної діяльності учнів при роботі з картиною. Акцентується увага на тому, що історичний живопис збагачує уяву про давні події, дає можливість розкрити колорит цієї доби та розвиває художні смаки.

Ключові слова: історичний живопис, національно визвольна війна, портрет, Богдан Хмельницький, історичне полотно.

Ігорь Коляда, Алексей Шубер. Формирование исторических представлений о казачестве средствами живописи на уроках истории Украины в 8 классе.

В статье раскрыто использование исторической живописи, как средства наглядности и конкретизации на уроках истории Украины в 8 классе. Авторами было проанализировано применение исторических картин на уроках, их значение в формировании представлений у учащихся о казаках на примере темы «Национально освободительной войны середины XVII в.». Даны методические приемы организации учебной деятельности учащихся при работе с картиной. Акцентируется внимание на том, что историческая живопись обогащает представление о давних событиях, дает возможность раскрыть колорит этой эпохи и развивает художественные вкусы.

Ключевые слова: историческая живопись, национально освободительная война, портрет, Богдан Хмельницкий, историческое полотно.

Igor Kolyada, Alexey Schuber. The formation of historical ideas about the Cossacks by means of painting at the lessons of the history of Ukraine in the 8th grade.

The article explores the use of historical painting as a means of identifying and concretizing lessons in Ukrainian history in grade 8. The authors analyzed the use of historical paintings in lessons, their importance in the formation of ideas of students about the Cossacks on the example of the theme "National Liberation War of the middle of the seventeenth century." Methodical methods of organization of students' educational activity in working with the picture are presented. Attention is drawn to the fact that historical painting enriches the idea of ancient events, gives the opportunity to reveal the color of this era and develop artistic tastes.

Key words: *historical painting, national liberation war, portrait, Bohdan Khmelnytsky, historical canvas.*

Роль і місце наочного методу при вивченні історії України є одним із важливіших методичних питань в дидактичній науці, особливо на сучасному етапі, коли зросла роль інтерактивних носіїв інформації та комунікації. Найбільш поширеним наочним посібником на уроках історії України є історична картина. Хоч якою цікавою і образною буде розповідь вчителя на уроці, але її не достатньо, щоб у здобувачів освітніх послуг сформувалося уявлення про події минулого. Тому формування історичного мислення неможливе без з використання наочності на уроках. Історична картина дозволяє одночасно сформулювати в учнів різне бачення, різне трактування, різні оцінки у різні часові проміжки поглядів на події історії України, які вивчаються на уроці та допомагає сформувати учасника освітнього процесу своє ставлення та свій погляд на ці події. Про місце і роль наочності при формуванні знань одним із перших писав відомий вітчизняний К. Ушинський, який зазначав: «Вчіть дитину яким-небудь п'яти невідомим словам і він буде довго і марно мучитись, але зв'яжіть з картинами і двадцять таких слів – дитина засвоїть їх досить легко» [20].

Теоретико-методичні аспекти у формуванні історичних уявлень засобами живопису у теорії методики навчання історії розглядалися такими дослідниками, як О. Вагін [2], О. Желіба [6,7], І. Коляда [12], В. Козинець [10], Д. Нікіфоров [17], Г. Цвікальська [21], Г. Яковенко [23].

Серед різноманітних ілюстративних засобів, зазначає відомий методист В. Козинець, особливе місце займає історичний живопис, який має переваги перед іншими видами унаочнення. Художники часто є не безсторонніми свідками подій, а й їхніми активними учасниками. Такий стан речей дозволяє їм в яскравих художніх образах правдиво відтворювати на своїх полотнах важливі історичні явища, події, віддалені від нас часом [10 с. 3]. На уроках з історії України використання живопису, як зазначила Г. Косова, відкриває здобувачам освітніх послуг можливість уявлення про життя тогочасного суспільства, дозволяє учасникам освітнього процесу відчути дух часу, з яким пов'язані історичні події. На уроках історії України засоби живопису допомагають учителю розкрити питання про матеріальне і духовне життя. [14 с. 5]. Історичні картини дозволяють учителю створити зоровий образ, ілюструють теоретичний матеріал, служать джерелом засвоєння нових знань, є засобом актуалізації відомого навчального матеріалу, виступають як засіб посилення емоційного впливу на здобувачів освітніх послуг. Вчителю варто відмовлятися від історичних картин, в яких нереалістично висвітлюються історичні події, або від тих, що відтворюють випадковий факт, які не містять у собі пізнавальний та виховний потенціал. [10 с. 8]. Працюючи репродукціями історичних картин, як відмачає сучасний методист І. Коляда, вчителю необхідно враховувати час їх створення, ідеологічне навантаження яке вони несли. Вчителю при використанні творів живопису варто звертати увагу учнів на ідеологеми періоду Російської імперії та радянського в історії України, що знайшли своє відображення у творчості митців живопису. Зазвичай, такі міфи та міфологеми мають мало спільного з історичною правдою, вони підтримуються псевдонауковими фактами та їхнім художнім відтворенням у мистецтві [11].

Відомий методист О. Вагін виділив кілька типів історичних картин: 1) подійні, які відображають неповторні історичні факти-події, що відбувалися лише одного разу. (наприклад, такою картиною є «Битва під Жовтими Водами» Ю. Саницького); 2) типологічні, що відображають багаторазово повторювані історичні факти-явища, описові картини із зображеннями міст, споруд, ансамблів, архітектурних пам'яток та природи. (наприклад, такою картиною є «Козаки в степу» В. Ходаковського); 3) історичні портрети передають образи типових уявлень громадських груп і класів, видатних історичних діячів («Богдан Хмельницький» А.Азарова). При цьому методист Вагін запропонував п'ять прийомів застосування картини на уроці історії: 1) сюжетне зображення в поєднанні з розповіддю; 2) вивчення деталей на картині; 3) аналіз картини з метою серйозних узагальнень; 4) емоційний вплив на учнів під час перегляду; 5) додатковий інформативний ряд [2]. Алгоритм використання картини на уроці історії України передбачає таку послідовність роботи з картиною на уроці, яку у свій час розробив методист В. Карцов, запропонувавши такі дії: 1) вчитель відкриває або вивішує картину в той момент, коли по ходу пояснення підходить до опису зображення на ній; 2) учні розглядають картину, для загального сприйняття; 3) вчитель починаючи розповідь, вказує місце і час дії; 4) вчитель описує загальну обстановку, історичне тло, на якому розгорнулася дія, акцентує увагу на головному, виділяючи деталі на картині; 5) на завершальному етапі робить загальний висновок, вказує на істотні явища в картині [9 с. 42].

Так, при вивченні, наприклад, теми «Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.», зокрема, теми уроку «Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.: передумови, причини, початок війни» вчителю доцільно використати картину «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва» М. Івасюка [8]. З назви картини здобувачі освітніх послуг здобувають первісну інформацію: який діяч є героєм картини та які історичні події відображено на картині. Своєю роботою з історичною репродукцією вчитель може розпочати з бесіди, яка передбачає постановки таких запитань: *До якого жанру належить картина? Який*

настрій жителів міста? Які засоби застосовує митець для передачі настроїв, духу часу, атмосфери, що панує серед учасників події? Які тона застосовує митець відтворюючи подію та її учасників? Наступним етапом у роботі з картиною є застосування прийому образної розповіді при розкритті історичної події – це урочистого в'їзду Б.Хмельницького до Києва, у грудні 1648 року. «17 грудня 1648 р. гетьман Богдан Хмельницький після переможного для нього року в'їхав до Києва. Біля Золотих воріт сани мусили спинитися. Війт, райці та речники цехів київських стрічали його з хлібом-сіллю. Розштовхуючи їх, до саней протиснулася старенька, в блаженному убранні жінка. Незчулися, як вона зняла з себе мідного хрестика на сірій мотузочці й одягла його на шию гетьману. Він схопив обома руками її руку і поцілував. Патріарх схвально покивав головою. Митрополит Сильвестр Косов одвернувся. Натовп знову кричав «Слава». А потому вийшли наперед вихованці Київського колегіуму. Хмельницький одразу пізнав їх по чорних довгополах свитках. Один із них, високий, здоровенний парубок, з голосом, що скидався на сурму, читав латиною витієватого вірша, де порівнював гетьмана з Олександром Македонським і називав його найхоробрішим лицарем світу. Потому низенький, огрядний лавник виліз на бочку і пишномовно поздоровив гетьмана від магістрату Києва» [11 с. 24]. При цьому вчитель передає увагу здобувачів освітніх послуг на засоби, якими художник на картині прагнув показати загальну обстановку. Так, вчитель зазначає, що «урочистість події автор зобразив барвистими та насиченими кольорами деталізує дрібні деталі, де майстерно виконав портрети всіх героїв полотна. Закінчити роботу з картиною «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва» М. Івасюка має загальним висновком: «Кияни радо вітали в'їзд славного гетьмана Богдана Хмельницького до стародавньої столиці, вбачаючи у ньому свого «Мойсея», визволителя українського народу з-під польського шляхетського панування. Ці події яскраво відтворено на картині відомого митця М. Івасюка, що дозволяє нам не тільки уявити цей час, а і стати ніби співучасниками цієї історичної події». Ще одним прийомом такої організації творчої пізнавальної діяльності учнів на уроці історії України у 8 класі прийом драматизації та персоналізації, який допомагає вчителю «оживити» образи історичного минулого [23 с. 139]. Прикладом такої діяльності може слугувати використання картини Я. Матейка «Богдан Хмельницький з Туган Бєєм під Львовом» [15]. Вчитель пропонує учням завдання: скласти діалог між героями картини та інсценувати його у формі рольової гри. Такий прийом має сприяти розвитку образності мислення, навикам практичної комунікації, підвищити образність у сприйнятті навчального матеріалу, стимулювати до самостійності при аналізі картини, підвищити пізнавальний інтерес учасників освітнього процесу, сформувати творчі уміння та навички. Іншим прийомом роботи з історичними картинами, запропонований методистом І. Андреевим, є прийом порівняльного аналізу твору художньої літератури і історичної картини. Прикладом реалізації цього прийому є використанням вчителем історичного роману М. Старицького «Богдан Хмельницький» та історичної картини картину М. Дерегуса «Переяславська рада» [4]. Так, описуючи події пов'язані з укладанням україно - московського союзу, вчитель використовує опис її за романом М. Старицького «Богдан Хмельницький»: «Прийдемо в ім'я Боже! Ось генеральний писар прочитає вам пункти, на яких ми хочемо приєднатися до Московського царства гучним, протяжним голосом став Виговський читати договір. Натовп зацікавився і ловила кожне слово. Коли закінчилося читання, то піднявся по гуртках говір, спочатку боязкий, тихий, а потім ці жваві перепитав злилися в загальний гул. Очевидно, хвилювалася і хвилювалося більше посольство, що не чуло про просебя певного слова в договорі Морозенко з Оксаною, вже одягнутою в високий очіпок, і Золотаренко, - вони навмисне замішалися в натовп, - розсіювали всюди сумніву, кажучи, що про них то головна турбота, що в договорі сказано, що кінця стани зберігають і права свої, і землю. Бутурлін, почувши, про що йде гомін підійшов до кінця естради і прокричав гучним голосом: «Панове, рада! Наш государ, його пресвітла величність цар і самодержець, милостивий до всіх і неупереджений; вже кого кого, а простий народ чернь, в образі він не дає нікому; у нас бояри слухняні царю государю, і немає в цілому нашому царстві таких довільних магнатів, як в Польщі. - Слава! Слава! - загриміла площа» [19]. використання уривку з роману вчитель супроводжує бесідою, пропонуючи здобувачам освітніх послуг відповісти на такі запитання та виконати такі завдання: *Визначте наскільки уривок з історичного роману М. Старицького відповідає картині художника? Порівняйте засоби, якими користується письменник та художник відтворюючи історичну подію? Як роман допомагає краще зрозуміти картинний задум митця? У чому особливість зображення історичної події письменником та художником? Який з видів мистецтва дозволяє повніше уявити історичну подію? У чому виявились історичні міфи та ідеологеми у зображенні історичної події Переяславської ради письменником М.Старицьким та художником М.Дерегусом? Важливе місце у роботі з історичною картиною є її сприйняття учасниками освітнього процесу. Методист Д. Нікіфоров виділяє два шляхи підготовки до сприйняття історичної картини. У залежності від рівня знань здобувачів освітніх послуг, їх інтелектуальних здібностей, вчитель може використати або прийом опису картини або прийом евристичної бесіди. Перший прийом є більш ефективним при активізації пізнавальної діяльності та формуванні критичного мислення, а другий дозволяє оптимізувати навчальний час. У залежності від конкретних умов, рівня інтелектуальних можливостей учасників освітнього процесу вчитель вибирає той чи інший варіант своєї діяльності на уроці. В організації роботи історичною картиною методист Д. Нікіфоров виділяє три стадії [17 с. 70]. Працюючи з історичною картиною Жан-П'єр Норблен де ля Гурден «Битва під Зборовим» [5] може запропонувати такий алгоритм дій вчителя: 1. Первинне, загальне сприйняття картини в цілому, яке організовується шляхом бесіди з можливими варіантами*

таких запитань: *Яку подію зображено на картині? Де і коли відбувається подія?* 2. Осмислення сюжету картини вчитель організовує за допомогою образної розповіді: «5 (15) серпня, менше ніж за день їзди від Збаража, під час переправи через річку Стрипу, коронне військо зненацька атакували супротивники. Армія Яна II Казимира не була готовою до бою і, коли почався наступ, частина шляхти саме обідала. Втративши у бою близько 4000 вояків, польський король, німецькі найманці та артилерія (приблизно 15 гармат різного калібру) переправилися через річку Стрипу і розпочали будувати табір. Козаки, виставивши ряд гармат, обстрілювали табір. Козацька артилерія, що складалася з гармат, здобутих в польських гарнізонах за рік до того, була досить сильною, щоб обстрілювати табір з одного кінця до іншого. В таборі розпочалася паніка, шляхтичі ховалися у вози і під вози, а король власноручно виганяв їх звідти палашем. Ян Казимир розпочав переговори з ханом. Не зацікавлений у перемозі й посиленні Хмельницького, кримський хан пішов на переговори і уклав угоду з польським королем, який пообіцяв татарам виплатити велику суму упоминків і дозволив брати ясир та грабувати українські землі на шляху до Криму. Не маючи можливості одночасно воювати проти польських військ і татар, Хмельницький під тиском хана змушений був почати переговори і укласти з польським королем договір, що дістав назву Зборівського»; 3. Узагальнення та постановка проблемного запитання з метою активізації пізнавальної діяльності, формування історичного мислення, дослідницьких компетентностей, наприклад: *Чому військо Б. Хмельницького програто битву? Які наслідки мала битва? Чому хан перейшов до польського короля? Якими засобами художнику вдалося передати кульмінаційність події, гостроту протистояння?* [17 с. 73]

Методисти наголошують, що у здобувачів освітніх послуг інтерес в історичних картинах викликає не стільки зовнішня привабливість, естетичність, скільки прихований в ній пізнавальний матеріал. Тому з метою підвищення пізнавального інтересу, організації творчо-пошукової діяльності на уроці, вчителю розпочинати роботу з історичними картинами на уроці необхідно з виконання найпростіших завдань по складанню образних розповідей та есе. Іншими варіантами організації роботи з історичними картинами можуть стати логічні завдання на аналіз, порівняння, синтез матеріалу картини. Наприклад епізодична картина Т. Шевченка «Смерть Богдана Хмельницького» [22] дозволяє вчителю організувати пізнавальну діяльність зі здобувачами освітніх послуг для з'ясування питання про механізм передачі влада гетьманом і яким чином відбувалася така церемонія [21 с. 47]. Опановуючи такі способами такої пізнавальної діяльності, здобувачі освітніх послуг набувають вміння вивчати твори живопису, концентрувати увагу на головному. Сформованість таких компетентностей дозволить вчителю організувати виконання учасниками освітнього розв'язувати та виконувати творчі завдання по картині. Проте історична картина може використовуватися не тільки як засіб засвоєння нових знань, а і як засіб закріплення історичних знань на уроці. З цією метою вчитель може запропонувати тестові завдання з використанням історичних картин, завдання на співвідношення подій та історичних картин, персоналій з історичними картинами, уривків художніх творів та сюжетів історичних картин. Учитель, зазначає методист Г. Яковенко, підбираючи портрети і історичні картини для використання на уроці історії, має завжди виходити з одного чинника – їх інформативної насиченості. Картини – це джерела пізнання на рівні живого споглядання історичної дійсності. Достовірнішими зображеннями вважаються ті картини, які написані сучасниками подій. Художники, що відтворювали минуле, часто припускались до історичних помилок. Іноді причиною помилок в зображеннях був стиль в мистецтві, якого дотримувався художник, або його особисті якості [23 с. 140] Наприклад, до нас дійшло безліч портретів Б. Хмельницького, тому важко уявити, якою насправді була його зовнішність. Тому, підбираючи портрет до уроку, вчителю варто звернути увагу на портрет гетьмана, який виконав його сучасник. Таким портретом може слугувати портрет гданського художника Гондіуса. Саме цей портрет, на думку фахівців, дозволяє уявити зовнішність Б. Хмельницького, а вчителю організувати різні форми роботи з ним на уроці. Наприклад, такою формою роботи, може бути фізіогномістичний аналіз зовнішності гетьмана зі складанням історичного портрету. Так, за портретом Гондіуса ми можемо говорити про те, що у гетьмана були тонкі брови, які підкреслюють владний погляд очей. Також гетьман мав високе чоло, за довгуватий ніс, пишні та довгі вуса які опускались донизу, також у Хмельницького були тонкі губи та зрізане підборіддя. При цьому вчитель може долучити спогади сучасників гетьмана. Наприклад, навчати опис, який подає у своїх записках Павло Алепський: «Всякий, хто побачить його, дивом здивується і скаже: «Так ось він, цей Хмель, слава та ім'я якого рознеслися по всьому світу». Як нам переказували, у франкських землях складали в похвалу йому поеми та оди на його походи, його війни з ворогами віри і його завоювання. Хай зовнішність його непоказна, але з ним Бог – а це велике діло ... Який контраст, Хмелю, між твоїм (гучним) ім'ям і діяннями і твоїм зовнішнім виглядом» [23 с. 141]

Ефективне використання творів історичного живопису на уроках історії України, в тому числі й у 8 класі, на нашу думку, можливе за таких методичних умов: 1) ретельній підготовці вчителя та учнів до занять; 2) застосуванні інноваційних технологій та інтерактивних методів навчання; 3) використанні різних видів наочності та комп'ютерних технологій; 4) врахуванні вікових та психологічних особливостей учнів; 4) вдалому виборі форми та виду проведення занять; 5) формуванні естетичних почуттів учнів при вивченні творів мистецтва [12].

Отже, історичний живопис на уроках історії України – могутній засіб відображення історичної дійсності в уяві учасників освітнього процесу. Все, що здатне бачити, досягнути навіть у думці своїм зором

людина, може бути відтворене в художній формі в живопису. Пензлю художника підвладна природа з усією різноманітністю її проявів, людина, її життя і внутрішній світ, події давно минулих літ, мрії про майбутнє [21 с. 44]. Твори історичного живопису сприяють розвитку образної уяви, розвитку пам'яті, історичного мислення. Урізноманітнення прийомів, форм використання творів історичного живопису, комп'ютиризації технологій застосування історичних картин при вивченні історії України є складним творчим видом діяльності, яке сприятиме «оживленню» історії, стимулюватиме пізнавальну діяльність здобувачів освітніх послуг, збагачуючи систематизацію і закріплення історичних знань, посприє їх усвідомленому застосуванню, естетичному вихованню, осмисленню культурних надбань українського народу. Використання творів історичного живопису забезпечує реалізувати можливість, перетворення учасників освітнього процесу на активних, зацікавлених, рівноправних партнерів в осмисленні історичного минулого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янова Н. «Радянські міфологеми у мистецтві України постколоніального періоду» - Молодий вчений. 2018р. № 8(2). С. 286-289.
2. Вагин А. «Методика преподавания истории в средней школе» URL: <https://sheba.spb.ru/shkola/metodika-istorii-1968.htm>
3. Гондіус В. «Богдан Хмельницький» URL: http://likbez.org.ua/wp-content/uploads/2015/03/Khmelnitsky_1651.jpg
4. Дерегус М. «Переяславська рада» URL: <http://meest-online.com/wp-content/uploads/2016/07/deregus.jpg>
5. Жан-П'єр Норблен де ля Гурден « Битва під Зборовим» URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0_\(1649\)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Zborow.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0_(1649)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Zborow.jpg)
6. Желіба О. «Використання умовно-графічної наочності при вивченні історії України: Дидактичні засади вивчення питання російсько-французької війни 1812 р. у 9 класі»Н.: Історія в школі. 2013р. №1. С. 33-35.
7. Желіба О. «Методика викладання історії засобами умовно-графічної наочності. Навчальний посібник.» Н.: НДПУ ім. М. Гоголя, 2003р. 147 с.
8. Івасюк М. «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва» URL: <https://m.day.kyiv.ua/sites/default/files/main/articles/21052015/24kartina.jpg>
9. Карцов В. «Очерки методики обучения истории СССР в 7–10 классах» М.: Учпедгиз, 1955р. 184 с.
10. Козинець В. Живопис на уроках історії. К.: Рад. школа, 1969р. 130 с.
11. Коляда І. «Гетьмани України. Художньо-літературний образ книги для читання» Ч.1. К. 2020 р. 290 с.
12. Коляда І., Ніколайчук Д. «Живопис на уроці історії: дидактичні засади та методичні прийоми навчання історії України (на прикладі формування уявлень про участь українців у франко-російській війні 1812 року (історія України 9 клас)» URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17416/1/Kolyada_1.pdf
13. Короткова М. «Наглядность на уроках истории» М.: Владос, 2000р. — 176 с
14. Косова Г. «Изобразительное искусство в преподавании истории» — М.: Просвещение, 1986р. 240с
15. Матейко Я. «Богдан Хмельницький з Туган Беєм під Львовом» URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Matejko_Khmelnitsky_with_Tugay_Bey.jpg
16. Нікіфоров Д. «Наглядность в преподавании истории» М.: Просвещение 1964р. 323 с.
17. Предтеченская Л. «Изучение художественной культуры в курсах новой и новейшей истории» М.: Просвещение 1978р. 163 с.
18. Старицький М. «Богдан Хмельницький» URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13694>
19. Ушинський К. «Человек как предмет воспитания Опыт педагогической антропологии» URL: http://dugward.ru/library/pedagog/ushinskiy_chelovek1.html
20. Цвікальська Г. «Естетичне виховання на уроках історії» К.: Радянська школа 1963р. 150 с.
21. Шевченка Т. «Смерть Богдана Хмельницького» URL: <http://taras-shevchenko.com.ua/ua/roboty/smert-bogdana-hmelnickogo.htm>
22. Яковенко Г. «Методика навчання історії: навчально-методичний посібник»/ Х.: ХНАДУ, 2017р. 324 с.

REFERENCES

1. Aver'yanova N. "Radyansky mythology of the mystery of Ukraine in the postcolonial period" - Molodiy vcheniy. - 2018r. - No. 8 (2). - S. 286-289.
2. Vagin A. "Methods of teaching history in high school" URL: <https://sheba.spb.ru/shkola/metodika-istorii-1968.htm>
3. Gondius V. "Bogdan Khmelnytsky" URL: http://likbez.org.ua/wp-content/uploads/2015/03/Khmelnitsky_1651.jpg
4. Deregus M. "Pereyaslavskaya Rada" URL: <http://meest-online.com/wp-content/uploads/2016/07/deregus.jpg>
5. Jean-P'єr Norblen de la Gourden "The Battle of Pid Zborovim" URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0_\(1649\)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Zborow.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0_(1649)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Zborow.jpg)
6. Zheliba O. "Victoria is cleverly and graphically motivated in the presence of historical Ukraine: Didactic ambush the civil nutrition of the Russian-French French 1812 p. in 9th grade "N.: Istoriya in schools. - 2013r. - No. 1. - S. 33-35.

7. Zheliba O. "Methodology of history of history with the minds of intellectually graphical reasons. Navalny pos_bnik." - N. : NDPU im. M. Gogol, 2003 - 147 p.
8. Ivasyuk M. "Bogdan Khmelnytsky's Visit to Kyiv" URL: <https://m.day.kyiv.ua/sites/default/files/main/articles/21052015/24kartina.jpg>
9. Kartsov V. "Essays on the methods of teaching the history of the USSR in grades 7-10" M. : Uchpedgiz, 1955r. - 184 p.
10. Kozinets V. Painting at the lessons of history. - K. : Glad. school, 1969 - 130 p.
11. Kolyada I. Getmani of Ukraine. Artistic and literary image of a book for reading Part 1. K. 2020 p. 290 s.
12. Kolyada I., Nikolaychuk D. "Painting in the environment of the past: didactic ambush that methodical approach to the history of Ukraine (on the application form stated about the fate of the Ukrainian at the age of Ukraine: 18): 18" //enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17416/1/Kolyada_1.pdf
13. Korotkova M. "Visibility at the lessons of history" - M. : Vados, 2000r. - 176 s
14. Kosova G. "Art in the teaching of history" - M. : Education, 1986r. - 240s
15. Mateiko Y. "Bogdan Khmelnytsky z Tugan Beem pid Lviv" URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Matejko_Khmelnytsky_with_Tugay_Bey.jpg
17. Nikiforov D. "Visibility in the teaching of history" M. : Education 1964r. 323 p.
18. Predtechenskaya L. "The study of artistic culture in the courses of modern and recent history" M. : Education 1978r. 163 s
19. Staritsky M. "Bogdan Khmelnytsky" URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13694>
20. Tsvikalska G. "Aesthetically vikhovannya in the lessons of history" K. : Radyanska school 1963r. - 150 s
21. Shevchenko T. "Death of Bogdan Khmelnytsky" URL: <http://taras-shevchenko.com.ua/ua/roboty/smert-bogdana-hmelnickogo.htm>
22. Yakovenko G. "Methodology of the beginning of history: the first methodical collection" / X. : KHNADU, 2017r. - 324 p.

УДК 377:37:78(477)

Снагощенко Валентина,
канд. пед. наук, доцент,
Смирнова Валентина,
СумДПУ імені А.С.Макаренка,
м. Суми, Україна

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті актуалізується проблема розвитку історичної освіти в університетах Російської імперії. Розкриваються особливості її становлення в умовах суспільно-економічних та соціально-культурних змін. Розглядається внесок викладачів, провідних науковців університетів у розвиток історичної освіти та методики викладання. Ретроспективний аналіз досвіду становлення вітчизняної історії як науки і навчальної дисципліни виступає необхідним компонентом не лише для виявлення уроків минулого, корисних для сучасної науково-педагогічної практики, а й визначення перспектив подальшого розвитку наукової історії та історичної освіти.

Ключові слова: університет, історія, наука, студенти, історична освіта, історичні дослідження, історико-філологічні факультети

Снагощенко В. В., Смирнова В. М. Развитие исторического образования в университетах Российской империи во второй половине XIX века.

В статье актуализируется проблема развития исторического образования в университетах Российской империи. Раскрываются особенности становления системы исторического образования в условиях общественно-экономических и социально-культурных изменений. Рассматривается вклад преподавателей, ведущих ученых университетов в развитие исторического образования и методики преподавания. Ретроспективный анализ опыта становления отечественной истории как науки и учебной дисциплины выступает необходимым компонентом не только для выявления уроков прошлого, полезных для современной научно-педагогической практики, но и определения перспектив дальнейшего развития научной истории и исторического образования.

Ключевые слова: университет, история, наука, студенты, историческое образование, исторические исследования, историко-филологические факультеты.

Snahoshchenko V.V, Smirnova V.M. The development of historical education in the universities of the Russian Empire in the second half of the nineteenth century.